

Nacionalni karakter i ekonomski razvoj

- Da li je nacionalni karakter ljudi nekog područja važan za ekonomski razvoj?
- Nikola Đonović i Todor Baković o nacionalnom karakteru Crnogoraca
- Da li je crnogorska „lijenost“ prednost ili nedostatak sa aspekta razvoja u informatičkom društvu?
- Zablude crnogorskih antiglobalista i antiliberala koji predlažu dalje ulaganje u razvoj industrijskog društva. Da li je to isto kao da Eskimima predlažu ulaganje u razvoj košarke?
- Kako je nastalo „Irsko ekonomsko čudo“?
- Da li savremenom razvoju odgovara crnogorska izreka: „Prvi; Ja do njega!“?

Poznati francuski psiholog iz kraja 19 vijeka Gustav Le Bon je proučavao vezu između geografskih karakteristika nekog prostora i karakteristika ljudi koji žive na tom prostoru. U knjizi „Mišljenje i vjerovanje“ on upravo ističe da ta veza postoji, odnosno da geološka, geografska ali i kulturna istorija jednog prostora utiče na formiranje karaktera ljudi i preko njega na ukupan društveni, ekonomski i politički razvoj. Sve to potkrepljuje analizama pojedinih područja Francuske, ali i pojedinih djelova Evrope. Istraživanja Le Bona su očigledno bila poznata i Nikoli Đonoviću, beogradskom pravniku rodom iz Crne Gore, koji je između ostalog napisao i knjigu „Rad i karakter Crnogoraca“ (1935 godine). Krajem prošlog vijeka poznati crnogorski psihijatar Todor Baković napisao je izvanrednu knjigu „Depresivni optimizam Crnogoraca“, koja uopštava rezultate višegodišnjeg autorovog empirijskog istraživanja psiholoških karakteristika Crnogoraca. Istina, kada se govori o ovom tipu istraživanja na prostoru bivše Jugoslavije, ne mogu a da ne pomenem Jovana Cvijića, Tihomira Đorđevića i Jovana Erdeljanovića, čiji radovi su pomogli upoznavanju psiholoških osobina našeg naroda.

Zanimanje za ovom vrstom stručne literature nosim još od srednjoškolskih dana. Zapravo, nikako mi nije bila jasna teza da smo mi Crnogorci toliko lijeni koliko su to drugi pričali i vicevi ovjekovječili. „Pa mi se ubismo od rada na selu... Kako bez rada opstati u ovom kamenu...“ Bila su to pitanja koja su provocirala mišljenje i maštu jednog srednjoškolca. Slučajni „susret“ sa knjigama Nikole Đonovića tu je radoznalost samo pojačao. Ako je u početku to interesovanje možda bilo više „literarnog“ karaktera, sa studijama ekonomije ova dimenzija ulazi u tkivo mog razumjevanja ekonomskih pojava. Statističko istraživanje produktivnosti rada u Crnoj Gori, što je bio predmet moje doktorske disertacije, je pokazalo, korišćenjem faktorske analize, metode glavnih komponenti i klaster analize, da u okviru 25 polazno mjerenih i uključenih faktora najveći uticaj na produktivnost su upravo pokazali tzv. subjektivni faktori. Istina, subjektivne faktore sam tada više vezivao za ekonomski sistem, što mi je kasnije poslužilo kao osnova kritike ranijeg sistema, a manje sam u tom trenutku uočio značaj

„usklađenosti“ psihičkih karakteristika ljudi sa našeg prostora i vrste ekonomskih aktivnosti (industrija, saobraćaj, poljoprivreda,...) u okviru tog sistema.

Zanimajući se za „keltsko ekonomsko čudo“ (brz i uspješan razvoj Irske) u razgovoru sa jednom stručnom delegacijom shvatio sam da njihovo čudo nije bilo ni brzo ni slučajno. Počelo je šezdesetih godina prošlog vijeka kada su „Irski Amerikanci“ sa jednog američkog instituta koji se bavi proučavanjem budućnosti predložili Irskoj vladi da im izradi studiju koja bi odgovorila na pitanje koje ekonomske aktivnosti najviše odgovaraju karakteristikama Iraca. Ključna poruka istraživanja je bila da Irci nemaju niti psihu niti disciplinu koju je tražila zahuktala industrijalizacija Irske. Svakako, ovom nalazu pomogla je i analiza uspjeha Iraca u Americi, koja je pokazala da su oni bili uspješniji u oblasti usluga, bankarstva, osiguranja, elektronike nego u oblasti industrije, posebno teške..... Možda je ovo i poruka da je mnogo važnije restrukturirati ljudski kapital nego kompanije- no to je druga tema!

Zašto sam naveo sve prethodne činjenice? Zašto mi je baš ova tema bila inspirativna za ovaj broj „Indexa“? Predizborne kampanje su između ostalog sajam ideja i „ideja“! U moru tih „ideja“ za oživljavanje crnogorske ekonomije, jedan broj „političkih reformatora“ u zatvaranju ekonomije, uvođenju sopstvene crnogorske valute (ili pozajmljivanju dinara) i brzom(!) razvoju industrije vidi budućnost naše ekonomije i kvaliteta života. „Samo industrija može masovno da zaposli ljude“ (nova teška industrija, tekstilne fabrike, fabrike obuće) ističu predstavnici ovog pravca anti-liberalne ekonomije, ili kritičari liberalizma odnosno crnogorske ekonomske škole.

„Imaš svoje državne fabrike, koje masovno zapošljavaju ljude, čiju proizvodnju štitiš visokim carinama (što znači da naši građani plaćaju skuplje proizvode koje kupuju); to što proizvedeš prodaš za „potrebe“ naših građana na domaćem tržištu u Crnoj Gori, a dio izvoziš uz stimulaciju izvoza (što praktično znači da stranim kupcima daješ svoj novac (!) da kupe tvoj proizvod...). Ako nema dovoljno novca za plate... još ovaj put ćemo odštampati naš domaći novac...!“ *Deviza ove misli je: štiti domaće fabrike da bi domaći građani plaćali veću cijenu za te proizvode i stimuliši izvoz da bi strani građani jeftinije kupovali našu robu.*

Veliki broj ekonomista i samoubjedenih ekonomista ne mogu se osloboditi ove „idilične“ slike ekonomije, koliko ni one seoske zimske idile kada su u svojim rodnim selima ili kod svojih baba kroz prozor iz tople sobe gledali kako pada snijeg. U njihovom shvatanju i života i struke ništa se ne mjenja! Mjenjaju se samo oblici ispoljavanja gluposti! Međutim, problem sa glupošću je u tome što ona glupa čovjeka ne boli, ali može da ima teške posljedice za druge!

Da li su ovakvi predlozi- nova industrijalizacija Crne Gore i protekcionizam, „u skladu“ ne samo sa megatrendovima razvoja, već i sa nacionalnim karakterom ljudi iz ovog kraja? Da li su naše psihološke osobine, radni moral i duhovno stremljenje, ograničenje ili podstrek modernom ekonomskom razvoju? Odnosno, da li industrija odgovara našem karakteru? Ili je to slično težnji da i Eskimi sa svojom „visinom“ razvijaju košarku u želji da postanu svjetska košarkaška sila?

Navešću nekoliko stavova iz knjige Nikole Đonovića: „Rad i karakter Crnogoraca“, kao i iz studije dr. Todora Bakovića „Depresivni optimizam Crnogoraca“, koji karakterišu nacionalni karakter ljudi iz Crne Gore:

„U privrednom životu Crnogoraca ima dosta kontradiktornih karakteristika: ne cijeni se sitni postepeni rad, čiji rezultati ne dolaze neposredno. Međutim, vizionarski se vide daleke stvari, o njima se govori, za njih se vezuju velike nade, a previđa se ono što je neposredno i svakodnevno. Često se i po četiri pokoljenja spotiču o isti kamen, a da se ni jedno ne sjeti da ga ukloni.... Crnogorci se bave prošlošću i budućnošću, a sadašnjost slabo opažaju“ (str. 176)

„Složan za teške nacionalne napore nije se takav pokazao na polju privredne organizacije. Koliko su tome uzroci u njegovoj individualističkoj psihi, toliko su i u ekonomskim faktorima. Organizacija i snaga drugih privrednih grana u ovom kraju nije ga gonila na grupisanje (kolektivizaciju, V.V.)... Seljaka je ovdje najviše iskorišćavala država.“ (str. 176)

„Na radovima u inostranstvu Crnogorac je dobar radnik ili lualica. Idući za visokom nadnicom došao je do Beringovog mora, ne prezajući od neizvjesnosti, fizičkih napora i opasnosti koje ga čekaju.... Prvi na redu uposlenja, među prvima sa nadnicom; prvi u krčmi da baci lake ruke teško zarađen novac; prvi do „hazardskog stola“, takva mu je priroda. Lutajući po svijetu on posmatra, razmišlja, uči, puni više glavu nego kesu. Osjeća se uvijek iznad zanimanja. Često više misli na opšta politička i socijalna pitanja nego na svoju domaću ekonomiju. Posle nekoliko godina provedenih u inostranstvu kao običan radnik, daje prema opštem obrazovanju utisak školovanog čovjeka. Kada se vrati kući to se u njemu još više potencira. Ako nije što i zaštedio da sebi stvori tim putem bolju egzistenciju, onda za njega nastaju velike poteškoće.“ (str. 191)

„Od australijskog Novog Južnog Velsa, južnoafričke Rodezije, južnoameričke Puntareke, pa sve do severnoameričkih džinovskih radova pod zemljom i na zemlji nije nikada nikom palo na pamet da ovog našeg čovjeka nazove neradnikom i badavadžijom. Kapetani velikih svjetskih radova koji klasiraju rase i narode prema izdrživosti, iskustvu i radnom moralu dali su Crnogorcju jedno od prvih mjesta.“ (str. 181)

„Karakteristika rada čovjeka iz Crne Gore je, kako prema fizičkim naporima tako i prema intelektualnim: raditi u velikim poduhvatima i na mahove! Zapaža se često kod omladine iz ovih krajeva da i pored teških prilika pod kojima žive čine izvanredne napore u studijama koje završavaju sa znatnim uspjehom, da kasnije u životu više ne preduzmu nikakav teži intelektualni rad. Sve je ovo donekle uslovljeno zahtjevima same sredine, koja ne traži stalne napore. Intelektualna klasa čini napor radi savlađivanja škole i stručnih ispita, ostalo je drugo sve profesionalna rutina.“ (str. 192)

„Kod Crnogoraca je visoko razvijena sposobnost upotrebe pojmova, apstraktnog, logičkom mišljenja. Izrazito je izražena i sposobnost rešavanja novih problema, da tada nepostojećeg u iskustvu, naročito na apstraktnom planu, iako se Crnogorac slabo koristi

ranijim iskustvima u rešavanju novih problema. Već ranije je ukazano da neosporno poznavanje istorije ne služi Crnogorcu kao korektiv budućnosti, već više kao hrana narcisoidnosti.“ (Baković, str. 122)

„Potreba za gratifikacijom, tj. potreba za podrškom spoljne sredine kroz pohvale, ljubav i nagrade jeste jedna od bitnih karakteristika depresivnosti. Kod Crnogoraca ova potreba se ispoljava u sublimiranom obliku kao stvarna težnja za hrabrošću, junaštvom, dobročinstvom i poštenjem koji pribavljaju i obezbjeđuju ljubav i poštovanje spoljne sredine toliko potrebne depresivcu. Tako je depresivnost stvorila najljepše i najbolje Crnogorske osobine.“ (Baković, str. 100).

Na kraju bih naveo i crnogorskih 10 zapovjesti, koje odražavaju naš karakter „lenosti“:

1. Čovjek se rodi umoran i živi da bi se odmarao.
2. Ljubi krevet svoj ka sebe samoga.
3. Odmaraj se danju da noću možeš spavati.
4. Ne radi - rad ubija!
5. Ako vidiš nekog da se odmara, učini dobro djelo - pomoz mu!
6. Što možeš danas, ostavi za sutra.
7. Radi manje negoli što možeš, a ono što možeš prebaci na drugoga.
8. U hladu je spas - od odmaranja još niko nije crkao.
9. Rad donosi bolest - ne umiri mlad!
10. Kad slučajno zaželiš raditi, sjedi, pričekaj, vidjećeš, proći će te.

Da li ove karakteristike karaktera utiču na ekonomski razvoj? Odnosno, koja struktura i sistem ekonomije najbolje odgovara ovim karakternim karakteristikama? Kakav ekonomski sistem odgovara čovjeku koji ne cijeni fizički rad, koji je pokretljiv, nema strah od neizvjesnosti, koji više gleda u budućnost nego što ga muče današnji problemi, koji je veoma sklon školovanju i studijama, životnim izazovima i porocima? U kakvom ekonomskom sistemu najbolje dolaze do izražaja ljudi koji imaju izraženu potrebu da ih drugi hvali? Zar npr. tržište nije oblik pohvale: kupac kupujući naše proizvode i usluge nas hvali! A država? Ona nas kontroliše, birokratija uništva! A to je ono što depresivca kakav je Crnogorac lomi! Da li onda našem karakteru odgovara tržišni sistem, pun neizvjesnosti i slobode, ili državna kontrola i birokratske naredbe? Zar je rad na traci toliko izazovan za ljude koji tako duboko apstraktno razmišljaju? Zar crnogorske zapovjesti ne promovišu mnoge vrijednosti koje se promovišu u savremenoj sociološkoj i humanitarnoj literaturi: oslobađanje od nužnosti rada (fizičkog rada) a bavljenje radom kao samostvarenjem! Zar crnogorske zapovjesti ne fokusiraju razmišljanje, ideje, želju oslobođenja od svake prinude? Zar uvijek ne treba pomoći čovjeku koji razmišlja? („Kada nekoga vidiš da odmara (razmišlja)- pomoz mu!“). Da li uočavate sličnosti između Aristotelovog učenja i crnogorskih zapovjesti? Zar Aristotel nije govorio o uzvišenosti umnog rada u vremenu odmora od fizičkog rada?

Da li se ove karakteristike o „lijenosti“ Crnogoraca uklapaju u savremene megatrendove razvoja? Da li su karakteristike nacionalnog karaktera smetnja razvoju savremenih megatrendova razvoja u Crnoj Gori ili su one plodno tle?

Da li je povratak odnosno zadržavanje industrijskog društva, kakav predlažu opozicionari liberalizma i globalizacije u Crnoj Gori, šansa za ispoljavanje našeg nacionalnog karaktera? Da se podsjetimo da je shodno klasifikacijama poznatih sociologa i ekonomista (Morgan, Max Veber, Šumpeter, Norbert Viner, Sombart,...) ljudsko društvo prošlo kroz stadij a) sakupljačke ekonomije, b) agrarne ekonomije, c) industrijske ekonomije i d) sada se nalazi u fazi informatičke ekonomije. Svako od ovih društava je počivalo na posebnostima i za to društvo karakterističnim institucijama i ekonomskim faktorima i imalo karakteristične društvene odnose.

U prvim fazama, ljudsko društvo je preživljavalo u hordama i plemenima sakupljajući plodove iz prirode. „Otkrivanjem“ poljoprivrede, zemlja postaje ključni ekonomski faktor, a društveni odnosi uspostavljeni na ovom faktoru su poprimili u početku karakter robovlasništva (robovi kao pogonska snaga), kasnije i feudalizma. Otkrivanjem parne mašine u 17 vijeku, počinje razvoj industrije i industrijskog društva koji još traje, ali je u borbi sa informatičkim društvom, koji počinje sa lansiranjem sovjetskog satelita „Sputnik“, koji je imao za cilj pripremu osvajanja Mjeseca (1957.). Ali nenamjeravana posljedica tog istorijskog poduhvata bila je da je „Sputnik“ omogućio razmjenu informacija između kontinenata, koja je bila početak današnje informatičke globalizacije!

Što je karakteristika industrijskog društva odnosno načina razmišljanja ljudi u industrijskom društvu? Radi se o masovnom i kolektivnom društvu (potisnutnoj individualnosti), koje počiva na „kolektivizaciji“ radnika u fabrikama i birokrata u državnim i paradržavnim organima; o društvu nacionalne, zatvorene države, društvu sa specifičnom spregom industrije, vojske i birokratije sa hijerarhijskim oblicima komuniciranja- odnosima nadređenosti i podređenosti, naredbodavne zapovjesti i izvršne poslušnosti. Unutar toga se dopušta predstavnička demokratija u kojoj neznatna manjina ima veliku moć u svojim rukama. To je društvo vlasti birokratije i velikih preraspodjela dohotka koje su u osnovi posao birokratije; društvo subvencija i industrijske politike. Riječju, masovna industrijska porizvodnja, kolektivističko društvo i nacionalna ekonomija (protekcionizam, zatvorenost) su ključne karakteristike tog ambijenta. Da li to društvo, u kojem smo živjeli u socijalističkoj varijanti, jeste naša perspektiva? Što je onda globalizacija? Kako pomiriti globalizaciju (slobodan protok kapitala) sa industrijskim društvom i principima njegove organizacije, za koje se zalažu crnogorski anti-globalisti, prurušeni u socijalne pravdenike i sveznajuće konstrukcije umove? Zar iskustvo industrijskog života na ovom prostoru nije pokazalo, makar i to da je industrijsko društvo u suprotnosti sa esencijama psiholoških karakteristika čovjeka sa ovog prostora, kao što je visina problem Eskimima da postanu svjetska košarkaška sila? Od karaktera čovjeka sa ovog prostora, očigledno, to istorija pokazuje, teško je napraviti industrijskog radnika! Teško je napraviti disciplinovanog poslušnika! Teško je napraviti nemislećeg čovjeka!

Megatrendovi razvoja o kojima piše Džon Najsbit jasno pokazuju da oni idu od masovnog društva ka društvu slobodne individualnosti. To je društvo jačanja uloge pojedinca, decentralizacije društva, ekonomije shvaćene kao dijela globalne ekonomije, prozirnih granica, kao što je švajcarski sir, važnosti preduzetništva i preduzetničkih ideja, društvo koje počiva na znanju i vještinama, informacionim tehnologijama, mrežnim organizacijama. To je društvo sa puno izazova a malo sigurnosti, sa puno neizvjesnosti a

malo izvjesnosti, to je ekonomija u kojoj nema determinizma već je sve u relacijama vjerovatnoće... To je društvo oslobađanja od svih čovjeku nametnutih stega i komandi, od porodice do države. Ovo znači da su pojedinci počeli da gube toplotu zagrljaja države, ali dobili individualnu slobodu i što je mnogo važnije ličnu odgovornost.

Kako kažu pisci dvije fenomenalne knjige Norvežanin J. Ridderstrale i K. Nordstorm (Fanki biznis i Karaoke kapitalizam) prelazi se iz društva solidarnosti u društvo individualne odgovornosti, u društvo herojskih individualnih postignuća u biznisu, nauci, sportu, umjetnosti, proizvodnji softvera... Da li je kolektivizam u arhivi prošlosti?

Zar karakterne osobine Crnogoraca kao što su individualnost, želja za individualnim postignućem i priznanjima, sklonost ka apstraktnom razmišljanju i cijenjenje intelektualnog (misaonog) rada, kao i dinamičnog (ne sjedećeg) posla; otvorenost i komunikativnost, spremnost na rizik i neizvjesnost, decentralizacija kao vid državne organizacije (razvijana kroz istorijsku važnost porodice, plemena, nahije u Crnoj Gori) nisu neke od pozitivnih karakternih osobina koje traži informatičko društvo? Prepoznajete li da su nahije u Crnoj Gori isto ono što se danas zove decentralizacija odnosno „lokalna samouprava“? Da li nam se isplatilo što smo kao Crnogorci bili strpljivi pa u agrarnom i industrijskom društvu nismo trošili svoju radnu i intelektualnu energiju da bi dočekali današnji ambijent informatičkog društva u kome se može realizovati raskoš potencijala našeg karaktera?

Da bismo to postigli možda je potrebno da se podsjetimo riječi Bernarda Šoua: „Razumni se prilagođavaju svijetu. Nerazumni prilagođavaju svijet sebi. Zato napredak zavisi od nerazumnih ljudi.“ (Ovdje se razum shvata kao zdrav razum. Ajnštajn je kazao da je zdrav razum skup predrasuda koje smo usvojili do svoje 18-te godine.) Zaista mi se čini da je na crnogorskoj političkoj sceni mnogo (zdravo) razumnih stvorenja, koja žele da se ovaj narod prilagodi svijetu koji umire (svijetu čiju predstavu su oni usvojili do njihove osamnaeste godine). Danas su Crnoj Gori potrebni nerazumni ljudi (neuobičajeni), ljudi sa strašću i emocijama, a ne samo suvi politički pragmatičari (kalkulanti, racionalisti); potrebni su ljudi koji drugačije misle i kojima je drugojakost lični brend, ljudi koji na stvarnost gledaju iz perspektive budućnosti, ljudi koji proučavaju „istoriju budućnosti“ i koji te buduće trendove razvoja prilagođavaju sebi! Jedini monopol koji danas postoji jeste biti prvi, a ne najbolji! Prvi je onaj koji može da shvati ono što će doći i ima snage, znanja i vještina da to prilagodi sebi!

A zar se u Crnoj Gori ne kaže: Prvi; Ja do njega!

Niko ne želi biti drugi!

Zašto takva psihologija danas, u informatičkom društvu, ne bi bila naš razvojni resurs?